

Ders Kitaplarının İşlevleri

Ders kitapları, modern eğitim sistemlerinde her zaman merkezi ve vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. İşlevsel bir bakış açısıyla düşünüldüğünde, ders kitapları, bir dizi bilgi ve değeri geniş kitlelere aktarabilmenin en ucuz ve en kullanışlı araçlarıdır. Asıl sorun da, bu aktarılan ‘bilgi ve değerler’ noktasında ortaya çıkmaktadır. Biliyoruz ki, her kültürde varolan düşünce, değer ve bilgiler yığınınından yalnızca bir kesit okullarda kullanılmak için seçilir (Tan, 2000) ve ders kitaplarına girer. Önemli olan bu seçimin arkasındaki ölçütlerin neler olduğunu ve bundan hangi grupların yararlandığını çözümleyebilmektir. Ders kitaplarında yer alan bilgi ve değerler bütünü, belirli bir dönemdeki toplumsal yapıyı oluşturan karmaşık kültürel, ekonomik ve politik süreçler içinde oluşturulur (Apple ve Christian-Smith, 1991). Bilgiler ve değerler evreninden yalnızca bazılarını seçen, bunları düzenleyen ve süzgeçten geçirerek ders kitabı içinde yapılandıran güç, eğitim politikasının kendisidir. Hiçbir eğitim politikası siyasal ve ideolojik anlamda masum değildir: Okul bilgisi, müfredat ve ders kitapları kavramlarının tümü, karmaşık bir biçimde toplumsal cinsiyet, sınıf, kültür ve iktidar konularıyla iç içedir (McLaren, 1989).

Ders kitapları, içerdikleri ve dışladıkları bilgiler/değerler aracılığıyla toplumsal gerçekliğin belli bir açıdan kurulmasının en önemli ortamlarından biridir (Apple ve Christian-Smith, 1991). Başka bir deyişle, ders kitapları içerdiği bilgi ve değerlerin doğruluğunu onaylarken, dışarıda bıraktıklarını da bir anlamda yanlışlamış olur. Böylece, sınıflar, gruplar ve cinsiyetler arasında tarihsel süreçte kurulmuş olan güç ilişkilerini ve bir sınıfın, grubun ve cinsin egemen konumlarını ‘doğal’ ve ‘meşru’ kılarak, toplumsal denetim işlevini yerine getirmiş olur. Bu nedenle ders kitapları, erk dağılımının ve toplumsal denetimin ilkelerinin çözümlenmesinde önemli araçlardır. Örneğin, “iyi vatandaş” olmaya ilişkin değerleri, yalnızca belli bir etnik kökene ve belli bir dine (hatta bazen bir mezhebe) ait olmaya vurgu yaparak tanımlarken, bu kalıbın dışındaki olası her tür “iyi vatandaş”lık yorumunu yok saymış olur. Aynı şekilde ‘aile’ kavramına ilişkin tanımlarda, ‘anne, baba ve çocuklardan oluşan’ çekirdek aile modeli, neredeyse değişmez bir kalıptır. Toplumsal yaşam gerçekliği içinde sık rastlanan bir olgu olan, anne babadan herhangi birinin (ölüm, boşanma vb. nedenlerle) olmadığı aileler ya da çocuksuz aileler, bu kalıbın dışına itilerek görmezden gelinir. Bir başka evrensel örnek de, toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkmaktadır. Kitapların sunduğu dünyada, kadınlar çoğunlukla anne ve eş olarak, aile tasarımı içine yerleştirilirler. Varoluşlarının gerekçesi, neredeyse yalnızca çocuk bakımı ve ev işleri olarak tanımlanır. Toplumsal mekanizmaların odağındaki asıl özneler, yani çalışan, üreten, bir mesleğe ve statüye sahip olanlar erkeklerdir.

Ders kitaplarında genellikle kadın ve erkek, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılar temelinde keskin bir biçimde ayrıştırılır ve güncel toplumsal uygulamalardan daha katı bir biçimde tanımlanır. Ataerkil ideolojiyi yeniden üreten bu yaklaşım, Türkiye’de ilk ve ortaöğretimde okutulan bütün ders kitaplarında karşılaştığımız temel sorunlardan biridir.

Ders Kitabı İncelemelerinde Yöntemsel Yaklaşımlar

Pingel’e (2004) göre, günümüzde ders kitabı incelemeleri, disiplinlerarası niteliğiyle, örneğin dilbilim, pedagoji, felsefe, tarih, sosyoloji, psikoloji gibi geleneksel disiplinlerin sunduğu olanaklardan yararlanan ve özellikle tarih, coğrafya ve yurttaşlık öğretimini ele alan bilimsel bir disiplindir. Ders kitapları ile ilgili ilk çalışmalar, I. Dünya Savaşı sonrasında “kalıpyargılar ve yabancı düşmanlığına karşı mücadele” çerçevesinde Milletler Cemiyeti çatısında başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise UNESCO’nun kurulmasıyla birlikte, ders kitapları ‘halklar ve insanlar arasındaki yakınlaşmayı ve dolayısıyla evrensel barışı’ destekler bir içeriği yansıtmaları gerektiği zemininde gündeme getirilmiştir. 1949’da *Uluslararası Anlayışı Geliştirmeye Yardımcı Olmak İçin Ders Kitaplarını Yetkinleştirme Elkitabı* (A Handbook for the Improvement of Textbooks and Teaching Materials as Aids to International Understanding) hazırlanarak ilk kez bir dizi ölçüt ortaya konmuştur.

Aradan geçen süre içinde bugün ders kitabı incelemelerinde araştırma yöntem ve teknikleri, iki temel amaç bağlamında tartışılmaktadır:

- **Açık içerik kapsamını ve didaktik yaklaşımları belirlemek** (nicel yaklaşım)
- **Örtük programı, temelde yatan varsayımları ve bir metnin öğrencinin zihninde uyandırabileceği çağrışımları açığa çıkarmak** (nitel yaklaşım)

Birinci amaç çerçevesinde nicel yaklaşımlar (içerik çözümlemesi), ikinci amaç çerçevesinde ise nitel yaklaşımlar (söylem/yorum çözümlemesi) söz konusu olmaktadır. Her iki yaklaşım da farklı sorulara yanıt sağladığı için, farklı avantaj

ve dezavantajlara sahiptir. Nicel yaklaşımlara göre en nesnel ve karşılaştırılabilir sonuçlar, ancak metindeki bazı öğelerin sıklığının sayılması ile elde edilebilir. Nicel yöntemler çeşitli şekillerde metni ölçer; örneğin bir metnin kaç kez kullanıldığını, bir kişiye ya da halka kaç kez değinildiğini, bir konuya ne kadar yer ayrıldığını belirlemeye yardımcı olur. Fakat metnin içerdiği örtük anlamları, iletileri, değer yargılarını ve kültürel kodları ortaya çıkartmaz. Bu noktada nitel yaklaşımlar, örtülü içeriği ve bağlamı vurgulayan yönleriyle, daha derinlikli çözümler yapmaya olanak sağlar. Nitel yöntemler, ölçüye vurulması olanaklı olmayan temel varsayımları açığa çıkartır; örneğin bir metnin ne anlattığını, ne tür iletiler taşıdığını belirlemeye yardımcı olur. Sonuç olarak ders kitaplarının kapsamlı bir incelemesi yapılmak isteniyorsa, her iki yöntemsel yaklaşımın da birlikte kullanılması gerektiği önerilmektedir.

Ders Kitabı İncelemelerinden Örnekler

Türkiye’de kadın çalışmalarının disiplinler arası niteliği çerçevesinde akademik bir alan olarak kabul edilmesiyle birlikte, kadınların aldıkları eğitimin içeriğine ve ders kitaplarına odaklanan araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de yapılan çalışmalar, Avrupa’da ve Amerika’da 70’li yıllarda yoğunlaşan araştırma geleneğinden esinlenmiştir. Bu konuda zengin bir literatür sunan araştırmacılar, çocuklar için hazırlanmış öykü kitaplarını, resimli kitapları ya da her türden ders kitabını, araştırma birimi olarak ele almışlardır. Bu araştırmalar, örneğin, okul öncesi dönem için hazırlanmış resimli çocuk kitaplarındaki (Bereaud, 1975; Weitzman, Eifler, Hokada ve Ross, 1972; Jenkins, Florjancic ve Swadener, 1993; Allen, Allen ve Sigler, 1993), öykü/masal kitaplarındaki (Hillman, 1974) ve ders kitaplarındaki (Saario, Jaclin ve Tittle, 1973; Kalia, 1980; O’Reilly ve Borman, 1984; Bazler ve Simonis, 1991) cinsiyetçi öğeleri belirlemeyi hedeflemiştir. Söz konusu araştırmalar, genellikle toplumsal öğrenme kuramına yaslanmakta, içerik çözümlemesi tekniğini kullanarak, kitaplardaki resimleri, öykülerin başlıklarını ve ana karakterlerin sayısı ile birlikte bu karakterlerin davranış eğilimlerini ve yetişkin karakterleri, meslek ve aile içi roller bağlamında ele almıştır.

Söz konusu araştırmalardan esinlenen başka araştırmacılar (Saktanber, 1988; Dökmen, 1995; Helvacioğlu, 1996; Esen, 1998; Esen ve Bağlı, 2003; Esen, 2007) benzer yöntem ve teknikleri

kullanarak, Türkiye'nin ders kitaplarındaki durumu belirlemeye ve bu kitapları cinsiyetçilik açısından deşifre etmeye çalışmışlardır. Yapılan bu araştırmaların sonuçları, yurtdışındaki araştırma bulgularını destekleyen bulgular sunmaktadır. Örneğin, kitaplarda erkek karakterler sayıca daha fazla, geniş bir etkinlik ve meslek yelpazesi içinde, kadınlarsa çoğunlukla anne ve eş olarak ev içerisinde ya da öğretmenlik, hemşirelik gibi geleneksel 'kadın mesleklerinde' gösterilmektedir. Kadın ve erkek karakterlerin, toplumsal cinsiyet rolleri keskin sınırlarla belirlenmiştir. Erkek çocuklar etkin, özerk, bağımsız, başarılı, yetenekli, cesaretli; kız çocuklar ise edilgen, korkak, başarısız ve bağımlı olarak gösterilmektedir. Ataerkil toplumun kadını ev içerisinde ya da ancak çocuklarla ve bakıma muhtaç kişilerle ilişkili meslekler içinde konumlandırmaya dönük düşünme biçimi, çocuklara yönelik her türden kitaba da yansımıştır. Kitaplarda, erkekler cesaret, zekâ ve başarı bağlamında, kadınlar ise itaatkârlık, özveri ve bağımlılık gibi öz-yapısal nitelikler çerçevesinde ele alınmaktadır. Varılan ortak sonuca göre, ders kitaplarındaki yetişkin ve çocuk karakterler, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılar temelinde keskin bir biçimde ayrıştırılmıştır. Dahası ders kitaplarında, ataerkil bir kültürün uzantısı olan düşünme ve davranış kodlarının bütün içermeleri, güncel toplumsal uygulamalardan daha katı bir biçimde tanımlanmaktadır. 90'lı yıllarda yazılan ve ilköğretim okullarında okutulan, kitapların, içeriklerinden bağımsız olarak yalnızca resimleriyle bile, hem kadını hem erkeği, toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılara uygun rol, mekân ve eylemler içinde sınırladıkları ve cinsiyetçi bakış açısını yeniden ürettikleri saptanmıştır (Esen ve Bağlı, 2003). Kronolojik bir yaklaşım izleyen ve Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra 1928-1995 yılları arasında yazılmış olan ders kitaplarını ele alan Helvacıoğlu'nun araştırması ise (1996), çeşitli iktidar dönemlerinde okutulan ders kitaplarının, kadın imgesi üzerinden kendi ideolojilerini yerleştirmek konusundaki işlevlerini tartışmaya açmıştır. Buna göre, 1930'lu ve 40'lı yıllarda okutulan ders kitapları, Osmanlı'dan kopuşu gerçekleştirme ve modern Türkiye'nin toplumsal yaşama etkin olarak katılması istenen "cumhuriyet kadını"nı yaratma hedeflerini açıkça yansıtmaktadır.

Türkiye'nin ders kitaplarına ilişkin en kapsamlı, en güncel ve ses getiren araştırma Tarih Vakfı'nın Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi I ve II olmuştur. Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi, TÜBA şemsiyesi altında, Tarih Vakfı koordinatörlüğü ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın uzmanlık, Avrupa Komisyonu İnsan Hakları ve Demokrasi Gelişimi Fonu ve Açık Toplum Enstitüsünün mali desteği ile yürütülmüştür. Akademisyenler, öğretmenler, eğitimciler ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin katılımıyla belirlenen hedef ve stratejiler bağlamında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi temel alınarak,

ders kitaplarını tarama kılavuzu oluşturulmuştur. Projenin birincisi 2003, ikincisi ise 2008 yılında tamamlanmış, ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan toplam kitaplar, öğretmen, öğrenci ve velilerden oluşan gönüllü gruplar tarafından taranıp raporlaştırılmıştır. Söz konusu raporlar, ilgili akademisyenler tarafından genişletilmiş ve yorumlanmıştır.

İlk proje sonucunda, 2000’li yıllarda basılmış olan ders kitaplarında, insan hakları evrensel bildirgesine aykırı ve din, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı yapan 4 bin unsur saptanmıştır. Proje kapsamında incelenen her ders ve her seviyedeki ders kitaplarının, saptanan sorunlar çerçevesinde, insan hakları ve demokrasi kültürünü kazandırmaya uygun nitelikler taşımadığı sonucuna varılmıştır. Projenin ikinci ayağında da, yeni müfredat çerçevesinde yazılan ilk ve orta öğretim ders kitapları, (a) eğitim felsefesi/eleştirel bir bakışın geliştirilmesi; (b) doğrudan insan haklarına aykırı öğeler; temel insan hakları kavramlarında yanlışlar, kasti saptırmalar, görmezden gelmeler; (c) evrensel/yerel; biz/ötekiler; barışçıl değerler; (d) demokrasi bilinci, laiklik; (e) cinsiyet ayrımcılığı; kadına biçilen toplumsal rol başlıkları altında insan hakları ölçütleri açısından oldukça sorunlu bulunmuştur.

Kaynakça

Allen, A.M., Allen, D.N. and Sigler, G., 1993. Changes in sex-role stereotyping in Caldecott medal award Picture books 1938-1988. *Journal of Research in Childhood Education*, **7** (2), pp. 67-73.

Apple, M.W. ve Christian-Smith, L.K., 1991. The Politics of The Textbook, In: M.W. Apple and L.K. Christian-Smith (Eds.), *The politics of the textbook*. New York: Routledge, Pp.1-21.

Bazler, J.A. and Simonis, D.A., 1991. Are high school chemistry textbooks gender fair? *Journal of Research in Science Teaching* **28** (4), pp.353-362.

Bereaud, S.R., 1975. Sex role images in French children’s books. *Journal of Marriage and the Family* **37**, pp.194-207.

Dökmen, Z., 1995. İlkokul Ders Kitaplarının Cinsiyet Rollerini Açısından İncelenmesi, *3P*, **3**(2), pp.38-44.

Esen, Y., 1998. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik: İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Yapılmış Bir İçerik Çözümlemesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: A.Ü.S.B.E.

Esen, Y. ve Bağlı, M.T., 2003. İlköğretim Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme. *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, **35**(1-2), pp.143-154.

Esen, Y. (2007). Sexism in school textbooks prepared under education reform in Turkey. *Journal For Critical Education Policy Studies*, 5(2). [Online] <http://www.jceps.com/>

Helvacıoğlu, F., 1996. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, İstanbul: Kaynak.

Hillman, J.S., 1974. An analysis of male and female roles in two periods of children's literature. *Journal of Educational Research*, **68**, pp.84-88.

Jenkins, M.D., Florjancic, L. and Swadener, E.B., 1993. Sex roles and cultural diversity in recent award winning Picture books for young children. *Journal of Research Childhood Education*, **7** (2), pp.74-82.

Kalia, N.N., 1980. Images of men and women in Indian textbooks. *Comparative Education Review*, **24** (2), pp.209-223.

McLaren, P. 1989. *Life in Schools, An Introduction to Critical Pedagogy in the Foundations of Education*, New York: Longman.

O'Reilly, P. and Borman, K., 1984. Sexism and sex discrimination in education. *Theory In To Practice*, **26** (2), pp.110-116.

Pingel, F., 2004. *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, UNESCO, (Çev. N. Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı.

Saario, T.N., Jaclin, C.N. and Tittle, C.K., 1973. Sex role stereotyping in the public schools. *Harvard Educational Review*, **43** (3), pp.386-414.

Saktanber, A., 1988. Muslim identity in children's Picture books. In: R. Tapker, (Ed.), *Islam in Turkey: Religion in a secular state*. London, pp.171-188.

Tan, M., 2000. Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeđi. In: M. Tan, Y. Ecevit and S. S. Üşür (Eds.), *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*. İstanbul: TÜSİAD, pp.21-117.

Weitzman, L.J., Eifler, D., Hokada, E. and Ross, C., 1972. Sex role socialization in Picture books for preschool children. *American Journal of Sociology*, **77** (6), pp.1125-1150.

